

V PROVINCIÍ KIBUNGO vo východnej Rwande v oblasti močarísk a pastvín neďaleko hraníc s Tanzániou sa nachádza skalnatý vrch Nyarubuye s kostolom, kde došlo v polovici apríla 1994 k masakru veľkého počtu Tutsiov. O rok neskôr som sa tam vybral s dvoma kanadskými vojenskými dôstojníkmi. Leteli sme helikoptérou OSN nízko ponad kopce v rannej hmle, pod nami sa rozprestierali svahy husto posiate zelenými banánovníkmi. Keď sme pristávali na dvore farskej školy, nepokosenú trávu vialo do strán. Zjavil sa pri nás vojak s kalašnikovom a potriasol si s nami ruky so strnulou, plachou formálnosťou. Kanadania predložili papiere potrebné na našu návštevu a ja som vošiel do triedy.

Podlahu pokrývalo aspoň päťdesiat zväčša rozložených mŕtvol, zhúžvaných vo svojich šatách, ich veci porozhadzované po miestnosti a roztlčené. Lebky dosekané mačetami sa povalovali kade-tade.

Mŕtvi vyzerali ako obrázky mŕtvych. Nesmrдели. Nebzučali okolo nich muchy. Boli zabití pred trinástimi mesiacmi a odvtedy s nimi nik nehýbal. Koža kde-tu vytŕčala ponad kosti, z ktorých mnohé boli roztrúsené ďalej od tiel, rozštvrtené vrahmi alebo ohlodané živočíchmi živiáciami sa zdochlinami – vtákmi, psami, chrobákmi. Tie celistvejšie postavy sa veľmi podobali na ľudí, ktorými kedysi boli. Vedľa dverí ležala žena v šatách

s motívmi kvetov. Jej bezmäse bedrové kosti boli vysoké, nohy mala mierne rozkročené a medzi nimi ležala detská kostra. Trup mala vyprázdnený. Rebrá a chrbtica vyčnievali cez hnijúcu látku. Hlavu mala zaklonenú a ústa otvorené: zvláštny pohľad – napoly agónia, napoly odpočinok.

Nikdy predtým som nebol medzi mŕtvymi. Čo som mal robiť? Pozerať sa? Áno. Domnievam sa, že som ich chcel vidieť. Ved' preto som prišiel, aby som ich videl. Mŕtvych v Nyarubuye nepochovali, ale ponechali na mieste ako pamiatku. Ležali tam na zemi, tak intímne vystavení. Nepotreboval som ich vidieť. Už som vedel, čo sa v Rwande stalo, a veril som tomu. Ale pozerať sa na budovy a mŕtve telá a počúvať ticho toho miesta, kde veľkolepá novorenesančná bazilika stojí opustená a kde na mŕtvolách kvitnú záhony nádherných, dekadentných, smrťou zúrodnených kvetov, bolo stále zvláštne nepredstaviteľné. Človek si to aj naďalej musel predstavovať.

Myslím, že tí mŕtvi Rwandania vo mne zostanú navždy. Práve preto som cítil nutkanie prísť do Nyarubuye, aby mi utkveli v pamäti – nie aby mi utkvela v pamäti ich skúsenosť, ale moja skúsenosť s pohľadom na nich. Tam boli zavraždení a tam aj ležali mŕtvi. Čo iné sa tu vlastne dalo na prvý pohľad vidieť? Biblia premočená od dažďa na jednej mŕtvoľe či roztrúsené venčeky spletej slamy, aké Rwandanky nosia na hlave ako koruny na upevnenie ťažkého nákladu. Kalabasy na vodu či tenisky značky Converse vytrčajúce z niečej panvy.

Vojak s kalašnikovom – seržant Francis z Rwandskej vlasteneckej armády, Tutsi, ktorého rodičia s ním utiekli do Ugandy po podobných, ale menej rozsiahlych masakroch začiatkom šesťdesiatych rokov 20. storočia, keď bol ešte malý chlapec, a ktorý sa v roku 1994 prebojoval do rodnej krajiny a našiel ju v takomto stave – povedal, že mŕtvi v tej miestnosti boli zväčša ženy a že ich pred zabitím znásilnili. Seržant Francis mal vysoké zvlnené dievčenské bedrá, kráčal a stál s vystrče-

ným zadkom v čudne zámernom postoji, nahnutý dopredu. Bol zároveň úprimný a svižne formálny. Jeho angličtina mala pedantný ráz vojenského drilu. Keď mi povedal, na čo sa pozerám, uprel som pohľad do zeme. V špine pri mojich nohách ležala hrdzavá hlava sekery.

Niekoľko týždňov predtým som v Bukavu v Zaire na obrovskom trhu v utečeneckom tábore, ktorý bol domovom mnohých rwandských hutuských členov milície, pozoroval muža, ako mačetou poráža kravu. Bol to odborník na túto prácu, udieral veľkými, presnými údermi, ktoré pri každom švihy vydávali ostrý zvuk. Počas genocídy boli zabijaci povzbudzovaní výkrikom „Rob si svoju robotu!“ a ja som teraz videl, že to skutočne robota bola, toto mäsiarstvo. Na rozseknutie kravskej nohy bolo potrebných veľa sekov – dva, tri, štyri, päť silných seknutí. Koľko seknutí bolo potrebných na rozštvrtenie človeka?

Obludnosť tejto úlohy nás zvädza zvažovať teórie kolektívneho šílenstva, davovej psychózy, záchvatu nenávisti, ktorý prepukol do masového zločinu, a predstavovať si slepé orgie rozvášneného davu, ktorého každý člen zabije jedného alebo dvoch ľudí. Ale v roku 1994 pracovali v Nyarubuye a na tisíckach ďalších miest tejto malej krajiny v rovnakom čase státisíce Hutuov ako zabijaci v pravidelných šichtách po niekoľko mesiacov. Vždy ich čakala ďalšia a ďalšia obeť. Čo – okrem tranzu prvého útoku – ich udržovalo v chode aj napriek výslovnému fyzickému vyčerpaniu a celkovému chaosu?

Pygmej z Gikongora vravel, že ľudstvo je súčasťou prírody a že musíme ísť proti prírode, aby sme dokázali spolu navzájom vychádzať a mohli žiť v mieri. Ale aj masové násilie musí byť organizované; nedeje sa bezcieľne. Dokonca aj rozzúrené davy a vzbury majú nejaký plán, pričom obrovské a trvalé ničenie si vyžaduje veľké ambície. Musí byť koncipované ako prostriedok na dosiahnutie nového poriadku, a hoci myšlienka za tým novým poriadkom môže byť zločinecká a objektívne

veľmi hlúpa, musí byť aj jednoduchá a zároveň presvedčivá. Ideológia genocídy toto všetko zahŕňa a v Rwande dostala prosté meno Hutuská nadvláda. Ak sa niekto rozhodne systematicky vyvraždiť celú etnickú skupinu – dokonca i relatívne malú skupinu, ktorá nekladie odpor, pozostávajúcu z približne milióna a štvrt' mužov, žien a detí, ako to bolo v prípade Tutsiov v Rwande, krvilačnosť je preňho určite plus. Ale strojcovia a páchatelia masakra, akým bol aj ten v miestnosti, kde som práve stál, nemusia zabíjať s potešením, dokonca im to môže byť nepríjemné. Najdôležitejšie je, že si želajú vidieť svoje obete mŕtve. Musia si to želať tak veľmi, že to začnú pokladať za nevyhnutné.

Keď som teda vošiel do triedy a opatrne som stál medzi ľudskými pozostatkami, ešte stále som si toho musel veľa predstavovať. Títo mŕtvi a ich vrahovia boli susedia, spolužiaci, kolegovia, niekedy priatelia a dokonca i príbuzní. Počas niekoľkých týždňov pred svojím koncom títo mŕtvi videli, ako ich vrahovia cvičia v milíciách a bolo všeobecne známe, že sa pripravujú na vraždenie Tutsiov; hlásil to rozhlas, uverejňovali noviny, ľudia o tom otvorene hovorili. Týždeň pred masakrom v Nyarubuye sa zabíjanie rozpútalo v hlavnom meste Kigali. Hutuovia, ktorí boli proti ideológii Hutuskej nadvlády, boli verejne odsúdení ako „komplici“ Tutsiov, a keď vyhladzovanie začalo, boli zavraždení medzi prvými. Keď sa v Nyarubuye Tutsiovia opýtali hutuského starostu, ako by sa mohli zachrániť, navrhol im, aby hľadali útočisko v kostole. Urobili to a o pár dní nato ich starosta prišiel zabiť. Dostavil sa na čele skupiny vojakov, policajtov, členov milícií a dedinčanov, rozdal im zbrane a dal povel, aby prácu previedli dôkladne. Nič iné sa od neho neočakávalo, ale vraj aj on zavraždil niekoľkých Tutsiov.

V Nyarubuye zabíjali vrahovia od rána do večera. Tým, ktorí prežili, presekávali v noci Achillove šľachy. Potom hodovali za kostolom: na veľkom ohni si opekali dobytok, ktorý ulúpili svo-

jim obetiam, a popíjali pri tom pivo. (Fľaškové pivo, banánové pivo – Rwandania možno nepijú viac piva ako iní Afričania, ale pijú ho v obrovských množstvách počas celého dňa.) A ráno, ešte stále opití po nočnom odpočinku, ak im náreky ich koristi vôbec dovolili usnúť, sa vrahovia vrátili a zabíjali ďalej. Deň za dňom, minútu po minúte, jedného Tutsiho za druhým – takto postupovali v celej Rwande. „Bol to proces,“ povedal seržant Francis. Vidím, že sa to stalo. Povedali mi, ako sa to stalo. A po takmer troch rokoch pobývania v Rwande a načúvania Rwandanom vám o tom dokážem porozprávať. Ale tá hrôza – to kreténstvo, tá márnosť, to číre zlo – nemá medze.

Predpokladám, že podobne ako Leontios, ten mladý Aténčan z Platóna, aj vy čítate túto knihu, pretože túžite získať bližší pohľad a pretože aj vás hlboko znepokojuje vlastná zvedavosť. Možnože pri skúmaní tohto extrému spolu so mnou dúfate, že niečo pochopíte, že pocítite záblesk sebapoznania – že si z neho vezmete nejaké ponaučenie, poznatok alebo kľúč k tomu, ako sa správať na tomto svete. Takúto možnosť nevyklúčujem, ale čo sa týka genocídy, odlíšiť dobro od zla dokážete aj bez tejto knihy. Aj pre mňa samého je najlepším dôvodom podrobne skúmať rwandské príbehy to, že ich ignorovaním ma život a moje miesto v ňom znepokojujú ešte viac. Hrôza sama o sebe ma zaujíma iba do tej miery, do akej je presná spomienka na zločin nevyhnutná pre pochopenie jeho odkazu.

Obávam sa, že mŕtvi v Nyarubuye boli krásni. Nedalo sa to poprieť. Kostra je krásna vec. Náhodnosť mŕtvych tvarov, čudný pokoj v ich neprístojnom obnažení, tu lebka, tam ruka ohnutá v nejakom nevysvetliteľnom geste – tieto veci boli krásne a ich krása iba pridávala miestu na potupe. Žiadna moja reakcia nedávala zmysel: odpor, znepokojenie, smútok, žiaľ, hanba, nechápavosť – to všetko som, samozrejme, cítil, ale necítil som nič skutočne zmysluplné. Iba som sa díval. A tiež som fotografoval, pretože som chcel vedieť, či som naozaj videl to, čo som videl,

kým som sa pozeral, a okrem toho som hľadal výhovorku, aby som sa mohol prizrieť bližšie.

Prešli sme cez prvú miestnosť a vyšli sme na opačnej strane. Bola tam ďalšia miestnosť a ďalšia a ďalšia a ďalšia. Všetky boli plné tiel a ďalšie telá boli porozhadzované v tráve, hustej a nádherne zelenej, boli tam aj jednotlivé lebky. Kým som stál vonku, začul som škripot. Starý kanadský plukovník sa potkol, a hoci si to nevšimol, zbadal som, že šliapol na lebku a zlomil ju. Prvý raz v Nyarubuye som niečo pocítil a bol to pocit nepatrného, ale prudkého hnevu voči tomuto mužovi. Potom som začul ďalšie zaškrípanie a zacítil som, že sa mi pod nohou niečo pohlo. Aj ja som na jednu stúpil.

RWANDA JE NÁDHERNÁ KRAJINA. V jej vnútrozemí sa z malých sídiel popri ceste a usadlostí na samote rozbieha kľukatý rad strmých, husto terasovitých svahov. Riadky červenej a čiernej hlíny svedčia o čerstvo pokopaných poliach; striebristý lesk eukalyptov sa odráža od trblietavých plantáží zeleného čaju; všade sú banánovníky. Na tému pohorí ponúka Rwanda nespočetné variácie: divoké dažďové pralesy, zaoblené osamotené vyvýšeniny, zvlnené pahorkatiny, rozľahlé savany, sopečné vrchy ostré ako vybrúsené zuby. V obdobiach dažďa sú oblaky mohutné, nízke a rýchle, hmly sa zhlukujú v horských tiesňavách, nocou sa mihajú blesky a cez deň sa krajina ligoce. Po dažďoch, v období sucha, sa obloha zdvihne, zem spustne pod jednotvárnym oparom a v savanách parku Akagera vypaľuje lesný požiar kopce dočierna.

Jedného dňa, keď som sa z juhu vracal do Kigali a autom sme vyšli na kopec medzi dvoma kľukatými dolinami, zaliali predné sklo purpurové oblaky a ja som sa opýtal Josepha, muža, ktorý ma viezol, či si Rwandania uvedomujú, v akej nádhernej krajine žijú. „Nádhernej?“ opýtal sa. „To si myslíte? Po tom všetkom, čo sa tu stalo? Ľudia tu nie sú dobrí. Keby boli dobrí

ľudia, krajina by nebola zlá.“ Joseph mi povedal, že jeho brat aj sestra boli zavraždení a vydal syčivý zvuk pomedzi zuby. „Krajina je prázdna,“ povedal. „Prázdna!“

Nechýbali tu len mŕtvi. Genocídu ukončil Rwandský vlastenecký front, armáda povstalcov vedená tutsijskými utečencami, ktorí z Rwandy ušli pred perzekúciami v minulosti. Keď tento front postupoval krajinou v lete 1994, približne dva milióny Hutuov utiekli do exilu na príkaz tých istých vodcov, ktorí ich burcovali k zabíjaniu. Avšak až na niektoré vidiecke oblasti na juhu, kde po odchode Hutuov zostal len krovinatý porast, ktorý sa rozšíril aj po poliach okolo rozpadajúcich sa hlinených domov, som ja ako prišelec tú prázdnotu, ktorá Josephovi pred krásou Rwandy zatienila zrak, nevnímal. Áno, boli tam domy zničené granátmi, vypálené usadlosti, ostrieľané fasády a odmýňované cesty. Ale túto spúšť zanechala vojna, nie genocída, pričom do leta 1995 bola väčšina mŕtvych pochovaná. Pätnásť mesiacov predtým bola Rwanda najhustejšie osídlenou krajinou v Afrike. Teraz vyzerala práca zabijakov práve tak, ako si to naplánovali: neviditeľne.

Občas sa stalo, že niekto objavil masové hroby. Tieto potom vykopali a pozostatky preniesli do nových, poriadne vysvätených masových hrobov. Avšak ani príležitostne odkryté kosti, ani nápadné množstvo ľudí s amputovanými končatinami či jazvami a ani obrovský počet preplnených sirotincov nemohol byť považovaný za dôkaz, že to, čo Rwandu postihlo, bola snaha o vyhubenie celého národa. Existovali len ľudské príbehy.

„Kto to prežil, nechápe, prečo je nažive,“ povedal mi Abbé Modeste, kňaz z katedrály v Butare, druhom najväčšom meste Rwandy. Abbé Modeste sa niekoľko týždňov skrýval vo svojej sakristii, jedol hostie, neskôr sa presunul pod stôl do svojej študovne a nakoniec na povalu susedného domu, kde bývali mníšky. Za svoje prežitie zjavne vďačil Rwandskému vlasteneckému frontu. Ten však do Butare dorazil až začiatkom júla,

pričom približne sedemdesiatpäť percent Tutsiov bolo zabitých ešte pred začiatkom mája. Z tohto hľadiska bola genocída úspešná: pre ľudí, na ktorých bolo zacielené, nebola osudnou náhodou smrť, ale život.

„V mojom dome bolo zabitých osemnásť ľudí,“ povedal Etienne Niyonzima, bývalý podnikateľ, ktorý sa stal poslancom Národného zhromaždenia. „Všetko bolo kompletne zničené – dom mal päťdesiatpäť krát päťdesiat metrov. V mojej štvrti zabili šesťstoštyridsaťsedem ľudí. Navyše ich mučili. Mali čísla všetkých domov a všetky domy Tutsiov a umiernených Hutuov označili červenou farbou. Moja žena bola u priateľky, dva razy do nej strelili. Je stále nažive, ibaže“ – na chvíľu sa odmlčal – „nemá ruky. Ostatní, ktorí tam boli s ňou, boli zabití. Milícia ju tam nechala medzi mŕtvymi. Celá jej rodina, všetkých šesťdesiatpäť členov, bolo vyvraždených.“ Niyonzima sa v tom čase skrýval. Až po troch mesiacoch odlúčenia od svojej ženy sa dozvedel, že ona aj štyri z ich detí to prežili. „Ale,“ povedal, „jednému synovi preťali hlavu mačetou. Nevie, kam sa podel.“ Hlas mu zoslabol. „Stratil sa.“ Niyonzima mlaskol. „Ale ostatní stále žijú. Úprimne povedané, vôbec nechápem, ako som sa zachránil.“

Laurent Nkongoli pripisoval svoje prežitie „prozreteľnosti a tiež dobrým susedom, jednej stareнке, ktorá povedala: „Uteč, nechceme ťa vidieť mŕtveho.““ Právnik Nkongoli, ktorý sa po genocíde stal podpredsedom Národného zhromaždenia, bol mohutný muž, ktorý obľuboval saká s dvojitém zapínaním a pestré kravaty a pohyboval sa aj rozprával so svižnou rozhodnosťou. Povedal, že než si vzal radu svojej susedky k srdcu a utiekol z Kigali koncom apríla 1994: „Zmieril som sa so smrťou. V určitom momente sa to stane. Človek dúfa, že nezomrie násilnou smrťou, ale vie, že raz zomrie. Človek dúfa, že nezomrie mačetou, ale gul'kou. Ak boli ľudia ochotní za to zaplatiť, často si mohli zvolit' smrť gul'kou. Smrť bola

viac-menej normálna, bola to rezignácia. Stratíte vôľu bojovať. Štyritisíc Tutsiov bolo zabitých len tu v Kacyiru“ – jednej štvrti v Kigali. „Vojaci ich sem dovliekli a prikázali im sadnúť si, aby mohli hádzat' granáty. A oni si sadli.“

„Rwandská kultúra je kultúrou strachu,“ pokračoval Nkongoli. „Pamätám si, čo ľudia hovorili.“ Začal rozprávať piskľavým hlasom a na tvári sa mu zračil výraz znechutenia: „Len nás nechajte modliť sa a potom nás zabite.“ alebo „Nechcem zomrieť na ulici, chcem zomrieť doma.“ Potom pokračoval svojím bežným hlasom. „Keď ste natolko rezignovaný a utláčaný, ste prakticky mŕtvy. Svedčí to o tom, že genocída bola pripravovaná pridlho. Neznášam tento strach. Obete genocídy boli psychicky pripravované na smrť len preto, že boli Tutsiovia. Boli prakticky mŕtvi, skôr ako ich naozaj zabili.“

Pripomenul som mu, že napriek odporu k strachu sa aj on sám so smrťou zmieril, než ho jeho susedka vyzvala, aby utiekol. „Áno,“ povedal. „Genocída ma vyčerpala. Zápasíte tak dlho, že vás to vyčerpá.“

Každý Rwand'an, s ktorým som sa rozprával, akoby mal obľúbenú, nezodpovedateľnú otázku. Nkongoli sa pýtal, ako sa mohlo tak veľa Tutsiov nechať zavraždiť. Kigalský právnik François Xavier Nkurunziza, ktorého otec bol Hutu a matka aj manželka Tutsijky, sa zas pýtal, ako si mohlo tak veľa Hutuov dovoliť vraždiť. Nkurunziza unikol smrti iba náhodou, pretože sa presúval po krajine z jednej skrýše do inej, stratil však veľa členov rodiny. „Konformnosť je tu veľmi zaužívaná, veľmi rozvinutá. V histórii Rwandy každý poslúchal authority. Ľudia uctievať moc a chýba tu vzdelanie. Ak chudobnej, nevzdelanej populácii dáte zbrane a povieť jej: ‚Sú vaše. Zabíjajte.‘ Tak oni poslúchnu. Roľníci, ktorým za zabíjanie zaplatili alebo ich k zabíjaniu donútili, mali rešpekt k ľuďom z vyšších spoločensko-ekonomických vrstiev a správali sa, ako im bolo povedané. Takže vplyvní ľudia a veľkí finančníci sú často tými

veľkými rybami genocídy. Niektorí z nich si myslia, že nie sú vrahmi, keďže ľuďom nevzali životy vlastnými rukami. Ľudia však poslúchali ich rozkazy. A v Rwande je možné vydať rozkaz i potichu.“

Keď som cestoval po krajine a zbieral príbehy o masakri, uvedomil som si, že neutrónovú bombu nebolo treba. Úplne postačovali tiché príkazy Hutuskej nadvlády a k tomu mačety, kyjaky s napichanými klincami zvané masu, zopár dobre umiestnených granátov a niekoľko výstrelov z automatickej pušky.

„Každého vyzývali na hon na nepriateľa,“ povedal Theodore Nyilinkwaya, ktorý prežil masaker v rodnej dedine Kimbogo v juhozápadnej provincii Cyangugu. „Ale povedzme, že niekto sa zdráha. Povedzme, že ten chlapík má palicu. A oni mu povedia: ‚Nie, vezmi si masu.‘ Dobré teda, urobí to a pridá sa k ostatným, ale nezabíja. Povedia si: ‚Mohol by nás neskôr udať. Musí zabíjať aj on. Každý musí pomôcť zabiť aspoň jedného človeka.‘ Takže tento chlapík, ktorý nie je nijaký zabijak, je donútený. A nasledujúci deň je už zabíjanie preňho hrou. Už ho netreba povzbudzovať.“

V Nyarubuye sťali hlavy ešte aj malým terakotovým votívnym soškám v sakristii. „Spájali sa s Tutsiami,“ vysvetlil mi seržant Francis.